

РОЛЬ КООПЕРАЦІЇ У РЕАЛІЗАЦІЇ ДИВЕРСИФІКАЦІЙНИХ НАМІРІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ

Досліджено зв'язок між диверсифікацією та участю сільськогосподарських товаровиробників у кооперації вертикального типу. Обґрунтовано переваги кооперативних дій для господарств різних розмірів. Наведено успішні моделі кооперативів для здійснення диверсифікації господарської діяльності.

Постановка проблеми

В умовах інтеграції України до світового економічного простору вітчизняні сільськогосподарські товаровиробники часто стикаються з проблемою вибору альтернативного варіанту їх подальшого конкурентноздатного функціонування: поглиблення спеціалізації чи посилення диверсифікації власної господарської діяльності? Обидві альтернативи реально заслуговують на існування, адже мають свої переваги (хоча загально відомий їх проблемні аспекти). Перший варіант, тобто орієнтація на поглиблення спеціалізації господарської діяльності, протягом тривалого часу досить ґрунтовно опрацьовано науковцями, які навели переконливі аргументи на користь вузької спеціалізації аграрного виробництва.

Проте, мінливість ринкових умов господарювання, посилення підприємницьких та інших економічних ризиків, зростання агресивності конкурентного середовища виправдовують акцентування уваги на розвитку диверсифікаційних можливостей сільськогосподарських товаровиробників. Отже, другий варіант все наполегливіше вимагає ґрунтовних та багатоаспектних наукових досліджень. Автори цієї статті гіпотетично стверджують, що на диверсифікаційні процеси позитивний вплив може справляти розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, яка використовує для цього синергію взаємодії сільськогосподарських товаровиробників. В умовах кооперації диверсифікація набуває системного характеру, а відтак, кооперативний контекст її здійснення заслуговує окремого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання

Дослідження можливостей диверсифікації діяльності суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки – відносно новий напрям наукового пошуку вітчизняних дослідників, серед яких варто назвати відомих економістів-аграрників: В.Г. Андрійчука, В.А. Борисову, М.М. Ільчука, М.Д. Корінька, О.В. Мороза та ін. Проте, проблема є настільки актуальною і багатоаспектною, що стверджувати про її

вирішення натепер дещо передчасно. Аргументом на користь цього може бути нагальна потреба у теоретичному обґрунтуванні та прикладних розробках щодо використання кооперативної ідеї у здійсненні диверсифікаційних намірів сільськогосподарських товаровиробників. Привернення уваги до цього аспекту проблеми стало можливим завдяки активізації в останні десятиліття досліджень відродження і розвитку в нашій країні сільськогосподарської кооперації, концептуальні основи якого закладені Л.В. Молдаван, О.В. Крисальним, В.В. Гончаренком, А.О. Пантелеймоненком, Ф.В. Горбоносом, Ю.В. Ушкаренком та ін. Представлені результати дослідження є спробою діалектично поєднати два згаданих вище напрями економічних перетворень в аграрному секторі і довести їх можливу взаємодію та компліментарність.

Об'єкт і методика дослідження

Об'єктом дослідження є процес впливу розвитку сільськогосподарської кооперації на здійснення диверсифікації діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

Методологія дослідження базується на системно-синергетичному підході. У процесі дослідження використано *абстрактно-логічний метод* (постановка проблеми і висунення гіпотези, логічні конструкції, синтез узагальнень і висновків), *статистико-економічний метод* (опрацювання масових статистичних даних, кількісні табличні порівняння), *монографічний метод* (опрацювання досвіду кооперативу «Західний»).

Результати дослідження

Відомо, що спеціалізація, як поглиблення процесу суспільного поділу праці, передбачає подальшу кооперацію між учасниками цього процесу. Спеціалізація господарств на виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції або на технологічних стадіях її виробничого циклу не може здійснюватися без розвинутих міжгосподарських виробничих зв'язків. Це зумовлює розвиток форм спеціалізації та кооперування підприємств аграрного сектора [5, с. 24].

Проте, якщо спеціалізація передбачає кооперацію у виробництві, тобто горизонтальну кооперацію, то диверсифікація господарської діяльності підприємств зумовлює необхідність здійснення кооперації вертикального типу, головним чином, пов'язаної з безпосередньо ринковою діяльністю. Отже, кардинальною особливістю процесу диверсифікації діяльності аграрних підприємств на етапі їх ринкової трансформації і адаптації до конкурентного середовища є зростаюча необхідність залучення до структуроутворюючих процесів, зокрема, участь у міжгосподарській кооперації вертикального типу шляхом створення підприємств особливої економічної природи – сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

У розвинених країнах кооперація суб'єктів агробізнесу є ключовим чинником підтримки економічної стабільності та забезпечення ефективності

розвитку підприємств аграрної сфери. Зокрема, через кооперативи збувається основна частина товарної продукції: у скандинавських країнах доля кооперативів сягає 80 %, у Нідерландах – 65 %, у Франції, Іспанії та Німеччині – 52 %. У США через кооперативи реалізується і переробляється 82 % молока, 60 % м'яса, 40 % фруктів, постачається 80 % електроенергії. Інформація про найбільші кооперативи світу наведено у таблиці 1.

Таблиця 1. Найбільші сільськогосподарські кооперативи у світі, 2007 р.

Назва кооперативу	Країна	Основні напрями діяльності	Річний товарооборот, млн. дол США
ZENNOH (Національна федерація с.-г. кооперативних асоціацій)	Японія	агромакетинг, постачання, інформація, технології	56 300
Nonghyup (Національна федерація с.-г. кооперативів)	Південна Корея	агромакетинг, постачання, переробка, фінансові послуги	22 669
CENEX Harvest States	США	зерновий маркетинг, постачання нафтопродуктів	10 980
Dairy Farmers of America	США	молочарський агробізнес	8 936
Fonterra Co-operative Group	Нова Зеландія	молочарський агробізнес	8 354

Джерело: режим доступу <http://findarticles.com/p/articles/>

Перехід до диверсифікованої моделі організації агропромислового виробництва у контексті децентралізації економічної влади та посилення глобалізаційних викликів відкривають аграрним підприємствам України не тільки нові виробничі орієнтації та нові ринки, але й нові, ще невідомі проблеми. Безумовно, це вносить вагомі корективи не тільки у виробничі відносини, але й вимагає суттєвого перегляду, насамперед, ринкової діяльності підприємств вже на поствиробничій стадії. Це є підґрунтям розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Вони являють собою особливий тип підприємств корпоративного (інтегрованого) типу, створених шляхом добровільного об'єднання капіталів і зусиль сільськогосподарських товаровиробників (фізичних і юридичних осіб), які є одночасно його власниками і клієнтами, але, при цьому, залишаються самостійно господарюючими суб'єктами. Про поширення в Україні сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів свідчать дані таблиці 2.

Таблиця 2. Кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні за їх видами

Види обслуговуючих кооперативів	Р о к и									2009 р. в % до 2001 р.
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Переробні	53	86	70	72	70	77	61	32	48	90,6
Заготівельні і збутові	153	172	170	162	151	149	138	68	108	66,7
Постачальницькі	9	20	21	19	18	19	24	17	16	177,8
Сервісні	228	314	324	360	322	309	275	151	173	75,9
Багатофункціональні	384	406	424	446	432	429	437	200	292	76,0
Інші	12	39	46	67	68	61	45	28	14	166,7
Всього	839	1037	1055	1127	1061	1044	979	496	645	75,6

Джерело: розраховано за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію" 1997 р. визначає, що сільськогосподарський обслуговуючий кооператив – кооператив, створений для надання послуг, переважно, членам кооперативу та іншим особам з метою провадження їх сільськогосподарської діяльності [8]. Це лаконічне визначення, абсолютно точно передає сутність кооперативного підприємства з юридичної точки зору. Проте, в ширшому тлумаченні, кооператив є підприємством корпоративного типу, створеним шляхом добровільного об'єднання матеріальних внесків і зусиль сільськогосподарських товаровиробників-власників (громадян та юридичних осіб), організації демократичного управління і поділу ризику та доходів відповідно до участі у господарській діяльності цього підприємства [4, с.33–34].

Проте, слід реалістичніше подивитися на процес виникнення кооперативів, адже значна частина з них лише зареєстрована і не розпочала своєї діяльності, інша частина функціонує із значними порушеннями фундаментальних кооперативних принципів, а ще одна частина тільки формально належить до кооперативів. Водночас, в Україні, безумовно, відбувається зростання кількості реально діючих кооперативів, особливо спеціалізованих та тих, що створюються при сільських громадах [11]. Спеціалізовані кооперативи зосереджують свою діяльність на виконанні певної обслуговуючої функції або поєднанні кількох функцій в межах однієї галузі, що їм делегують їх клієнти-власники (заготівля, переробка, маркетинг сільгосппродукції [7], матеріально-технічне постачання, технологічне, інформаційно-консультативне та інше обслуговування). Часом такі кооперативи об'єднують лише виробників одного виду продукції (зернові, плодоовочеві, молочарські). Спеціалізовані кооперативи відкриті для товаровиробників будь-якого організаційно-правового статусу. У перспективі

можливе створення об'єднань спеціалізованих кооперативів за функціональною, галузевою або територіальною ознаками.

Кооператив «Західний» Рівненського району може слугувати прикладом успішно діючого сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу. Він був створений в 1999 р. місцевими фермерами з метою надання послуг їх господарствам у виробництві якісних комбікормів. Поштовх для створення кооперативу надав проект технічної допомоги уряду США, який виконувався під патронатом відомого американського кооперативу «Southern States». У рамках проекту українські фермери ознайомилися з принципами функціонування обслуговуючого кооперативу, в т. ч., завдяки поїздки до своїх заокеанських колег, організували демонстраційні площадки з годівлі тварин у своїх господарствах, безкоштовно отримали і встановили комбікормовий млин, активно сприяли передачі власного досвіду в інші регіони України. Засновниками кооперативу стали 15 фермерів Рівненської області, які спеціалізуються на виробництві тваринницької продукції.

Кооператив орендує приміщення площею 150 м², наймає, в разі необхідності, автотранспорт. Радіус дії кооперативу майже 100 км. Кооператив виробляє щорічно 160 т комбікормів на суму близько 150 тис. грн. Питома вага комбікормів, виготовлених для своїх членів, складає 80 %, решта реалізується на вільному ринку. Кооператив має статус неприбуткового, тобто він обслуговує своїх членів за собівартістю. Успішна робота кооперативу сприяла виникненню у селі, де він розташований, ще одного кооперативу – з водопостачання сільського населення.

Приклад кооперативу "Західний" та інших подібних фермерських кооперативів, а також кооперативів при сільських громадах, членами яких є власники особистих селянських господарств, дозволи узагальнити та ідентифікувати переваги диверсифікації (як прями, так й опосередковані), які представники малого та середнього бізнесу можуть отримати у випадку їх приєднання до кооперативних дій (рис. 1).

Сільськогосподарським підприємствам великих розмірів, яких називають високотоварними або великомасштабними, свої диверсифікаційні наміри краще всього реалізувати за допомогою такого виду обслуговуючого кооперативу як агроторговий дім (далі АТД). Це підприємство з організаційно-юридичним статусом сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, що створюється для обслуговування своїх членів (клієнтів-власників) шляхом взаємодопомоги та економічного співробітництва на неприбутковій основі. Метою АТД є збільшення доходів своїх членів та захист їх економічних інтересів в умовах зростаючої конкуренції й забезпечення доступу до товарних ринків сільськогосподарської продукції ті матеріально-технічних ресурсів, а також надання послуг, пов'язаних з веденням сільськогосподарського виробництва [6].

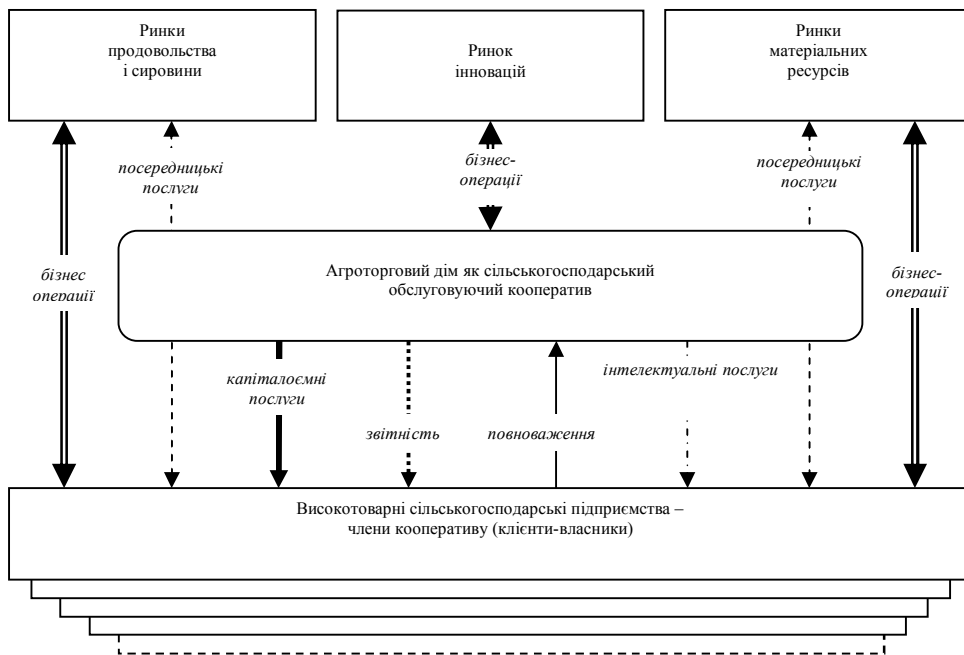
Рис. 1. Вплив сільськогосподарської обслуговуючої кооперації на розвиток диверсифікації діяльності малих та середніх аграрних підприємств

Джерело: власні дослідження.

Діяльність АТД включає надання своїм членам (клієнтам-власникам) надання широкого спектру різноманітних послуг, зокрема: у сфері реалізації продукції – АТД здійснює реалізацію товарної сільгосппродукції своїх членів АТД на основі укладання договорів з переробними підприємствами та іншими оптовими покупцями; у сфері матеріально-технічного постачання – АТД здійснює пошук найкращих каналів оптового постачання ресурсів (паливно-мастильних матеріалів, насіння, добрив, отрутохімкатів, запчастин тощо); у сфері сервісного забезпечення – АТД надає своїм членам послуги (інформаційні, консалтингові, освітні, аудиторські тощо), а також знаходить споживачів послуг, які можуть надаватися членами кооперативу іншим господарюючим суб'єктам

(технологічні, транспортні, інформаційно-консультативні та ін.); в інформаційно-освітній сфері – АТД надає аналітичні матеріали щодо товарної пропозиції на внутрішньому та зовнішньому ринках, організовує зустрічі та семінари для членів АТД з вітчизняними й зарубіжними колегами і експертами, направляє на стажування та підвищення кваліфікації своїх членів, а також найманий персонал; у сфері правового забезпечення – АТД надає своїм членам правову підтримку, допомогу в оформленні юридичних документів, організації моніторингу змін законодавства у сфері аграрних відносин та ін.

Членами АТД можуть бути виключно сільськогосподарські товаровиробники, незалежно від їх організаційно-правового статусу, розміру господарства та місцезнаходження, які визнають статут АТД, користуються послугами АТД, тобто обов'язково беруть участь у його господарській діяльності та виконують фінансові зобов'язання перед своєю організацією. Основною фінансовою забезпечення господарської діяльності АТД є членські внески. Особливістю АТД є те, що вони фізично не мають справу з товаром і не беруть на себе права власності на нього. Вони діють лише як посередники, отримуючи за це встановлені правлінням комісійні виплати. Оскільки АТД працює на неприбутковій основі, ним передбачається надання послуг за цінами, максимально наближеними до собівартості.

Рис. 2. Організаційно-функціональна схема агроторгового дому як сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу

Джерело: власні дослідження.

Отже, еволюція кооперативних відносин та досвід розвинутих країн засвідчує, що сільськогосподарські кооперативи є поширеним і ефективним засобом залучення товаровиробників до великомасштабного агробізнесу. Кооперація надає можливість товаровиробникам, незалежно від їх організаційно-правового статусу, розмірів виробництва та виробничо-господарської практики, забезпечувати доступ до конкурентних ринків та стати рівноправними учасниками товарообмінних процесів. Кооперацію заслужено вважають формою економічного захисту (навіть самозахисту [3, с.20] сільськогосподарських товаровиробників за умов ринкової економічної системи та її важливим і необхідним структуроутворюючим елементом [10, с.13–14].

Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації слід розглядати як об'єктивно необхідний етап формування ринкової економічної системи та невід'ємну складову становлення демократичного суспільства в Україні. Стратегічна спрямованість кооперативних ініціатив в аграрному секторі національної економіки охоплює не тільки економічний аспект – системну та ефективну підтримку вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників – але й служить важливим інструментом соціального захисту сільського населення, збереження сімейно-трудового укладу сільського життя, подолання сільської бідності і упередження деградації сільської місцевості.

Висновки

1. Важливе значення для здійснення диверсифікації діяльності аграрних підприємств має участь підприємств та інших господарюючих суб'єктів аграрного сектора у кооперативних процесах. Якщо поглибленню спеціалізації господарств сприяє горизонтальна кооперація, тобто їх взаємодія в межах однієї сфери діяльності, то саме для диверсифікації необхідним є розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. Вона робить доступними для товаровиробників переваги диверсифікації як прями, так й опосередковані, більшість яких є унікальними для агропромислового сектора.

2. У сучасних умовах диверсифікації діяльності малих та середніх аграрних підприємств більш сприятиме їх участь у спеціалізованих кооперативах первинного (локального або галузевого) рівня. Для високотоварних господарств найприйнятнішою є участь в агроторгових домах, що мають організаційно-правову форму сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу. Торгові домони мають функціонувати як торговий агент, що діє на неприбутковій основі (за мінімальні можливі комісійні виплати, без необґрунтовано завищених розцінок) під контролем та в економічних інтересах великомасштабного сільськогосподарського виробництва.

3. Кооперація шляхом залучення необхідних фінансових ресурсів та професійного менеджменту створює можливість урізноманітнення сільськогосподарської діяльності, розробки та освоєння виробництва нових видів

продукції й послуг на інноваційних засадах, виходу на нові ринки та цільові сегменти.

Перспективи подальших досліджень

Посиленню ролі кооперації у здійсненні диверсифікації діяльності аграрних підприємств може сприяти наукове обґрунтування та імплементація мотиваційних механізмів залучення сільськогосподарських товаровиробників і їх партнерів в агробізнесі до утворення вертикальних маркетингових систем, визначення ролі держави у цьому процесі, забезпечення взаємодії аграрного сектора та фінансової, а також інформаційної складової інфраструктури аграрного ринку.

Література

1. Абрамова І.В. Організаційно-економічний механізм державної підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 / І.В. Абрамова. – Житомир, 2006. – 20 с.
2. Власенко О.П. Управління трансакційними витратами в агробізнесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / О.П. Власенко. – Житомир, 2009. – 20 с.
3. Гончаренко В.В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика. – К.: Наукова думка, 1997. – 240 с.
4. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. – Друге видання, доп. і перероб. – К.: Логос, 2001. – 380 с.
5. Канінський П.К. Розвиток спеціалізації та кооперації в тваринництві зони Лісостепу. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 446 с.
6. Климюк Л.М. Формування і функціонування інфраструктури аграрного ринку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 / Л. М. Климюк. – Житомир, 2003. – 20 с.
7. Макушок О.В. Формування системи маркетингу у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 / О. В. Макушок. – Київ, 2006. – 20 с.
8. Про сільськогосподарську кооперацію. Закон України № 469/97 – ВР від 17. 07. 1997 р. (із змінами). [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://zacon.rada.gov.ua>.
9. Степаненко Н.І. Диверсифікація діяльності підприємств аграрного сервісу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / Н.І. Степаненко. – Житомир, 2008. – 20 с.
10. Ушкаренко Ю.В. Сільськогосподарська кооперація в еволюційному вимірі: Монографія. – Херсон: Айлант, 2009. – 404 с.
11. Швець Т.В. Формування і функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів при сільських громадах: автореф. дис. на здобуття

наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 / Т. В. Швець. – Житомир, 2007. – 20 с.

12 Яцкова А.Д. Формування і використання персоналу сільськогосподарських кооперативів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / А. Д. Яцкова. – Житомир, 2012. – 20 с.
